

Савелюк Н.М.

ДОСЛІДЖЕННЯ СМИСЛОВИХ ЗАСАД ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА МЕТОДОМ АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

У статті аналізуються результати емпіричного дослідження методом асоціативного експерименту окремих ментальних репрезентацій громадянської свідомості української студентської молоді.

The article presents the analysis of the results of the empirical research with the association experiment method of the single mental representations of the Ukrainian youth's civic consciousness.

Виникнення та активний розвиток когнітивної психології у другій половині минулого століття – це відповідь гуманітарної галузі пізнання на актуальні запити суспільного розвитку. Вони пов'язані, по-перше, із процесами демократизації культурно-політичного життя у світі загалом, по-друге, із пошуками більш психологічних засад дослідження свідомості та поведінки людини, ніж за сформульованою раніше "стимул-реактивною" схемою. Адже, щоб самим своїм змістом відповідати власній же назві, психологія як наука повинна досліджувати ті "душевні логоси" (статичні та динамічні ментальні репрезентації), які опосередковують помітні сторонньому спостерігачеві впливи на суб'єкта та його відповіді на них. У протилежному ж випадку науковці і справді натикатимуться на загадково-метафоричний "чорний ящик".

Наслідок активного розвитку когнітивної психології – не тільки чимала експериментальна активність, ряд цікавих теорій, а й досить ефективні психокорекційні та психотерапевтичні техніки. Не будемо наводити численні їх приклади, а одразу ж зосередимося на конкретному проблемному аспек-

ті – на специфіці функціонування громадянської свідомості українського студентства. Адже якщо розглядати його не як об'єкт маніпулятивного впливу у бажаному для загальнодержавної ідеології напрямку, а як колективний суб'єкт, який потребує виваженого психокорекційного втручання із попереднім психодіагностичним етапом (це якраз і відповідає, власне, основоположним принципам демократизації суспільства), то неодмінно виникає потреба в експлікації його власних когнітивних утворень.

Наприклад, стверджуючи про громадянську байдужість сучасної молоді, ми часто навіть не ставимо собі питання про те, а чи й справді ефективно будуюмо відповідні комунікації із нею, пов'язані з необхідністю звертання до ментальних репрезентацій самих реципієнтів? Можливо, натомість, студентству під час навчальних занять чи виховних заходів нав'язуються чужі цінності та ще й під “чужим соусом” далеких від його реальних цінностей вербальних формулювань? І начебто спілкуючись однією мовою, ми часто не здатні “достукатися” через стереотипні, “книжні” словесні оболонки з їх часто надто абстрактними значеннями до унікальних категоріально-сміслових структур свідомості інших суб'єктів. Більше того, інколи навіть виникають реакції, зворотні щодо бажаних чи очікуваних. Тому з'ясування реальних сміслових засад функціонування громадянської свідомості нашого студентства – цілком необхідний попередній крок на шляху психологічно обґрунтованого, особистісно орієнтованого стимулювання відповідної його активності.

Таким чином, **мета роботи** – опис результатів емпіричного дослідження ментальних репрезентацій провідних понять сучасного громадянського тезаурусу, виявлених за допомогою методу асоціативного експерименту на вибірці студентської молоді з різних регіонів України.

Асоціативний експеримент належить до методик проєктивного типу, інша його назва – тест словесної асоціації. Як зазначає Л.Бурлачук, згаданий метод уперше описаний та систематизований Ф.Гальтоном у зв'язку із завданням вивчення “асоціації ідей” [1, 17]. Надалі асоціативний експеримент отримав науковий розвиток у дослідженнях Е. Крепеліна, К. Юнга, Г. Кента, О. Розанова, В. Вундта, О. Лурії, а також Д. Рапапорта зі співробітниками.

У нашому дослідженні було використано вільний асоціативний експеримент, що не передбачає будь-яких обмежень вербальних реакцій за кількістю або за певними ознаками. При встановленні міри їх типовості ми спиралися на положення В.Серкіна, який вважає, що якщо асоціація при описуванні якого-небудь стимулу використана трьома або більшою кількістю респондентів, то вона використана не випадково (хоча процедура чіткого статистичного доведення даного твердження ще не розроблена) [4, 76]. Таку ж позицію знаходимо і в науковій публікації Г.Мартиновича [2], спеціально присвяченій обговоренню процедури аналізу результатів асоціативного експерименту. Отже, надалі статистично значущою будемо вважати кожен таку вербальну реакцію, яка проявлятиметься не менше трьох разів.

Перед проведенням асоціативного експерименту також виникла проблема формулювання переліку важливих і, водночас, достатніх (з метою уникнення перевтоми респондентів) для дослідження громадянської свідомості стимулів. Щоб звузити такий список до прийнятних меж, було здійснено контент-аналіз монографій та статей найбільш відомих у вітчизняній психолого-педагогічній науці дослідників відповідної сфери [3].

Спираючись на результати контент-аналізу, у підсумку ми обрали 30 слів-стимулів: суспільство, держава, нація, Батьківщина, народ, Україна, етнос, громадянин, націоналізм, шовінізм, влада, право, рідна земля, обов'язок, сім'я, закон, природа, толерантність, політика, чужоземець, економіка, рідна мова, Конституція, патріотизм, доброта, українець, демократія, праця, справедливість, краса. Зауважимо, що даний перелік не претендує на вичерпний громадянський тезаурус і може бути доповнений іншими поняттями. Проте його розширення могло б призвести до надмірної втоми досліджуваних осіб і, як наслідок, недбалості у відповідях. Варто також зазначити, що обрані слова-стимули зачитувалися саме у згаданій послідовності, оскільки ми намагалися уникнути хронологічно спорідненого подання семантично близьких понять (наприклад, "нація" і "народ" або "закон" і "Конституція").

До дослідження була залучена вибірка студентства із західного, центрального та східного регіонів України, яка за-

галом склала 302 особи. Західний регіон репрезентований Кременецьким обласним гуманітарно-педагогічним інститутом, в якому навчається молодь з декількох різних областей (Тернопільської, Рівненської, Львівської та Хмельницької); центральний – Вінницьким державним педагогічним університетом і Кіровоградським національним технічним університетом; східний – Дніпропетровським гуманітарним університетом.

Проаналізуємо результати асоціативного експерименту у контексті виведення узагальнених показників афективного забарвлення у свідомості студентів важливих складових сучасного громадянського тезаурусу. Зважаючи на обмежені розміри доповіді, обмежимося тільки окремими з вищезазначених понять як прикладами такого аналізу, а вже після цього графічно репрезентуємо загальну смислову картину.

Найбільшу абсолютну кількість асоціацій у досліджуваних осіб викликав вербальний стимул “природа” – зафіксовано 528 вербальних реакцій. До цієї загальної суми увійшли позитивні асоціації – 27,65% (“краса”, “відпочинок, спокій”, “позитивні емоції”, “захист, охорона”, “чистота”, “життя”, “здоров’я”, “воля, свобода”, “весна”, “багатство, могутність”, “добро”, “душа”), негативні – 0,95% (“забруднення”) та нейтральні – 71,4%.

З-поміж усіх запропонованих стимулів найбільш афективно привабливою для наших респондентів виявилася “сім’я”. Серед зафіксованих 499 асоціацій позитивних – 77,76% (“батьки, мама, тато”, “дитина, діти”, “родина, рідні люди”, “любов, відданість, вірність”, “злагода, підтримка, взаєморозуміння”, “тепло, вогнище, затишок”, “я, моя”, “добробут, достаток”, “щастя, радість”, “брат, сестра”, “цінність, найважливіше”, “бабця, дід”, “життя”, “рівноправ’я”, “блакитне небо”, “зірки”, “здоров’я”, “добро”), негативних – тільки 0,8% (“проблеми, суперечки”), решта – 21,44% – нейтральних.

Серед власне громадянських понять в аспекті своєї емоційної прийнятності для досліджуваних осіб домінує “патріотизм” (381 вербальна реакція): позитивних асоціацій – 68,77% (“любов, відданість, вірність”, “Україна, Батьківщина”, “боротьба, незламність, героїство”, “гідність, самоповага”, “віра, переконання”, “воля, свобода”, “людяність, співчуття”, “я”, “повага”, “бажана риса”, “справедливість”,

"право", "благородство", "батьки", "розвиток"), нейтральних – 31,23%, а негативні асоціації взагалі відсутні. Це демонструє той факт, що смислові поля поняття "патріотизм" у свідомості сучасної української молоді не втрачають бажаної для загальнодержавної ідеології привабливої афективної насиченості.

У негативному аспекті серед усіх запропонованих стимулів лідирує "шовінізм". Його поява спричинила тільки 6,67% позитивних асоціацій ("патріотизм", "Батьківщина", "власність", "моральність", "сонце", "сміливість", "віра", "розум", "гордість"), негативних – 54,44% ("неповага, приниження, пригнічення", "зло, ненависть, неприязнь", "расизм, фашизм", "війна, боротьба", "несправедливість", "перебільшення", "обмеженість", "бідність", "тоталітаризм") і нейтральних – 38,89%.

Це ж саме стосується і "політики", яка загалом викликала 368 асоціацій. Серед них позитивних виявилось тільки 7,61% ("економіка, гроші", "справедливість, чесність", "ідеали", "розвиток", "можливість", "честь", "інтерес", "свідомість", "освіта", "добробут"), негативних – 38,04% ("обман, несправедливість, беззаконня", "сварки, суперечки, конфлікти", "хаос, плутанина, загадки", "гра, інтриги", "ворожість, жорстокість", "демагогія", "байдужість"), нейтральних – 54,35%. Як бачимо, використання відповідного вербального стимулу може спровокувати цілком негативну реакцію у нашого студентства. Тому, наприклад, якщо в якомусь з особистісних питальників є пункт на кшталт "Чи хотіли би ви брати активнішу участь у політичному житті своєї країни?", то негативну відповідь на нього не варто однозначно оцінювати як ще один індикатор громадянської пасивності респондента. Натомість реакція "ні" тут може бути просто спротивом проти чогось, скажімо, "брудного".

Очевидно, що громадянином будь-яка людина є не сама по собі, а тільки у контексті певного територіального утворення, яке і надає їй відповідну роль з певними правами та обов'язками. При його найменуванні використовують зазвичай як синоніми поняття "Батьківщина", "державна" чи "Україна". З метою виявлення найбільш емоційно привабливого із них порівнюємо виявлені за допомогою асоціативного експерименту їх смислові поля.

На слово-стимул “Батьківщина” зафіксовано 447 асоціацій. Серед них позитивних – 42,73% (“рідний край, рідна земля”, “сім’я, родина”, “любов, відданість, повага”, “патріот, патріотизм”, “незалежність, воля”, “краса”, “життя”, “гармонія”, “оберіг”, “гордість”), негативних – 0,22% (“корупція”), нейтральних – 57,05%. На “державу” – 446 вербальних реакцій, у тому числі, позитивних – 8,07% (“єдність, злагода”, “сім’я, дім”, “демократія”, “стабільність”, “добробут”, “спокій”, “велич”, “свідомість”, “цінність”, “сонце”, “турбота”), негативних – 1,57% (“безлад, метушня”, “бідність, нестача”, “холод”, “страх”) і нейтральних – 90,36%. А на вербальний стимул “Україна” – 430 реакцій, з-поміж яких позитивних – 24,19% (“моя, рідна”, “незалежність, суверенітет”, “мати, батьки, сім’я”, “ми, єдність”, “могутність, багатство”, “демократія”, “любов”, “молодість”, “надія”, “друзі”, “велич”, “гордість”, “майбутнє”), негативних – 3,72% (“занедбаність, знедоленість, слабкість”, “неволя”, “ненависть”, “обман”), нейтральних – 72,09%.

Такі результати виступають психологічним обґрунтуванням доцільності надання переваги поняттю “Батьківщина” при формулюванні тверджень чи закликів громадянського змісту. Саме воно, а не “державу” чи “Україна”, викликає найпомітніший позитивний відгук у свідомості студентства, оскільки часто асоціюється з найбільш рідним, близьким оточенням – сім’єю та родиною, тоді як два останні – більш відчужені за своїми репрезентаціями.

Власне ж ключове для нашого тезаурусу слово-стимул “громадянин” викликало 396 асоціацій. В тому числі, позитивних – 30,3% (“гордість, гідність, самосвідомість”, “я”, “патріот, патріотизм”, “права”, “законослухняність”, “незалежність, воля”, “правила, порядок”, “вірність”, “впевненість”, “сила”, “цінності”, “друг”, “ввічливість”, “дорослість”, “веселощі”, “любов”), негативних – 0,51% (“самотність”) і нейтральних – 69,19%.

Якщо розглядати усі виокремлені через попередню процедуру контент-аналізу провідні поняття громадянського тезаурусу в аспекті їх звичності для досліджуваних осіб (що позначилося на різних кількостях асоціацій), то послідовність розгляду наших вербальних стимулів повинна бути наступною (починаючи з найбільш популярних): природа,

сім'я, суспільство, Батьківщина, держава, Україна, рідна земля, громадянин, краса, влада, патріотизм, народ, Конституція, українець, нація, політика, доброта, чужоземець, право, рідна мова, закон, праця, економіка, демократія, обов'язок, справедливість, націоналізм, толерантність, етнос, шовінізм. При цьому варто зазначити, виходячи як із кількості, так і зі змісту відповідних асоціацій, що окремі поняття є маловідомими у середовищі сучасного студентства. Це стосується, насамперед, “шовінізму” та “етносу”, на що необхідно звернути увагу, зокрема, викладачам відповідних циклів дисциплін.

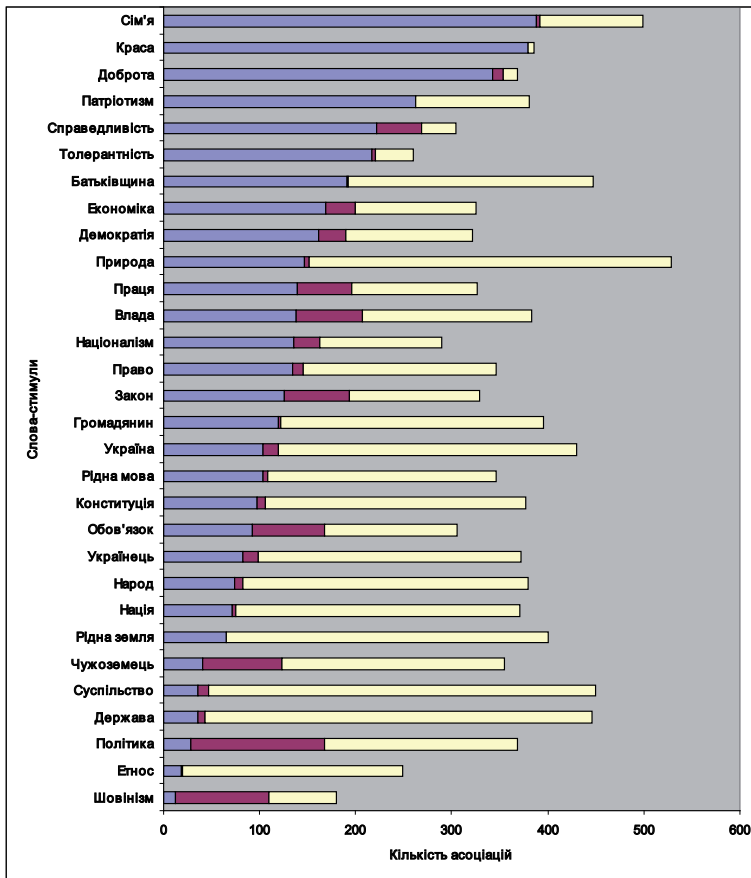

Рис. 1 “Емоційні” параметри понять громадянського тезаурусу

Примітка. Ліва частина стовпчиків діаграми відповідає кількості позитивних асоціацій, середня – негативних, права – нейтральних.

Може бути й інший принцип утворення ієрархії з даних понять: у зв'язку з їх емоційною прийнятністю або, навпаки, неприйнятністю для української студентської молоді. Наприклад, на мал. 1 у формі діаграми наочно відображена послідовність 30 запропонованих слів-стимулів згідно з порядком спадання кількості позитивних асоціацій і, відповідно, зростання негативних або нейтральних.

Таким чином, кількісна та якісна обробка результатів асоціативного експерименту дала змогу виокремити поняття “сім'я”, “краса”, “доброта”, “патріотизм”, “толерантність”, “Батьківщина” як найбільш емоційно привабливі для дослідженої вибірки студентів у контексті оцінювання ними реалій співіснування людей в українському суспільстві. Натомість деякі традиційні для громадянського тезаурусу категорії мають помітний негативний підтекст у свідомості респондентів. Найбільшою мірою це стосується таких вербальних стимулів, як “політика”, “шовінізм”, “чужоземець”, “обов'язок”, “закон”, “влада” і “праця”.

Тому при здійсненні цілеспрямованого впливу на громадянську свідомість студентської молоді варто спочатку спиратися не на ці поняття, а, насамперед, на “сім'ю” (у формі висловлювань “твоя країна – це твоя велика сім'я” і т.п.), “красу” (ідея, наприклад, про “величну духовну красу тієї особи, яка служить своїй рідній землі”), “доброту” (гасло “людина не може бути доброю, якщо вона така у своєму ставленні тільки до рідних чи друзів і не допомагає в міру можливості іншим своїм співгромадянам” та ін.), а також на “патріотизм”, “толерантність”, “Батьківщину”. Ці та подібні факти варто враховувати як педагогам вищої української школи, так і іншим комунікаторам, які намагаються вступити у справжній діалог зі студентством як досить критичним та унікальним у своєму світоосмисленні колективним суб'єктом.

Література

1. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. – СПб: Питер Ком, 1999. – 528 с.

2. Мартинович Г.А. Опыт комплексного исследования данных ассоциативного эксперимента // Вопросы психологии. – 1990. – № 2. – С. 93-99.

3. Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості: У 2-х т. / М.Й. Боришевський, М.І. Алексеєва, В.В. Антоненко та ін. За загальною редакцією М.Й. Боришевського. – К.: Дніпро, 2001. – Т. 1, 2.

4. Серкин В.П. Методы психосемантики: Учеб. пособие для студентов вузов. – М.: Аспект-Пресс, 2004. – 207 с.: ил., табл.